NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VIII. ČÍSLO 10.

V. ERTL:

PŘÍSPĚVEK K PRAVIDLU O POSTAVENÍ PŘÍKLONEK.

II.

V první části tohoto článku bylo vyloženo, že Komenský i novočeský usus spisovný zachovávají vzhledem k postavení příklonek obecnou zásadu, aby příklonné *se* stávalo ve větě buď hned za výrazem uvozovacím (spojkou atd.) anebo hned za prvním přízvučným členem větným.

Za úkol druhé části článku a vlastní úkol celé rozpravy vytkli jsme si vyšetřiti, vyskytují-li se v usu spisovném s jistou pravidelností jaké odchylky od této zásady, jsou-li to odchylky jen zdánlivé, které se nám jeví odchylkami jen pro naši neúplnou znalost tohoto rytmického zákona, ale vskutku se mu nepříčí, či odchylky skutečné, které byly způsobeny důvody zvláštními, silnějšími v těch případech než snaha posunovati příklonky co nejblíže k počátku větnému.

Tohoto způsobu je hned první druh odchylek, o němž se chceme zmíniti a na nějž upozornil mimochodem v našem časopise už J. Zubatý 4, 308. Jsou to odchylky způsobené v ě t n ý m d ů r a z e m. To slovo anebo ten větný člen, na němž mluvícímu zvláště záleží, bývá vysloveno tak, že se jeho slovní přízvuk (ležící na první slabice) ještě zesiluje (a tón zpravidla zvyšuje). Výraz takto zdůrazněný zůstává buď na tom místě, které mu v obyčejném pořádku slov ve větě náleží, anebo se velmi často posunuje na místo normálně ve větě nejméně přízvučné, totiž co nejblíže k jejímu počátku. Tím vzniká zároveň vybočení z obyčejného pořádku slov neboli i n v e r s e (umění chybuje i největším mistrům; s in-

versí: i největším mistrům umění chybuje). Inverse jest v knižní řeči jeden z hlavních prostředků, z nichž poznáváme vůli spisovatele položiti důraz na ten nebo onen člen větný, a tedy jedna z hlavních náhrad skutečného důrazu v řeči mluvené.

Tuto dvojí možnost, zdůraznění na místě a zdůraznění s inversí, lze pozorovati ovšem i ve větách se zvratným slovesem, a to s dvojím rozličným účinkem na postavení příklonného *se*. Zůstane-li člen zdůrazněný na svém místě anebo vůbec na místě od počátku vzdálenějším (velmi často na konci), zachovává ovšem příklonné *se* místo, které mu podle dřívějších výkladů náleží. Na př.: že *se* těmi lidskými zaměstnáními jen *voda* přelívá (Lab. 31); někdy *se* jich jedné věci chytilo *několik* (t. 24); často *se* i *sami* nad ním katany dělají (Hlub. 407); přece však *se* měl na stravu *líp* než doma (Jir. 326); že by *se* i *zde* za národní jazyk styděli (Havl. 2, 36), atč. Posune-li se však z vůle mluvícího zdůrazněný člen inversí až na to místo, kde stává obyčejně příklonné *se* (na př. za výraz uvozovací), vytlačí je s jeho místa až na místo zpravidla nejblíže následující. V tom se shodují Komenský i spisovatelé nč. Na př.: že *tak* a ne *onak se* hraditi aneb mezeřiti má (Lab. 67 m. že *se* ...); ona v *pláč* a spínání *rukou se* vydala (t. 75); mimo to *pravdivě se* zpívá, že ... (Hlub. 452); vzpomněl si, že *již jednou se* farář o nich zmínil (Jir. 301); jenž *ještě na kříži se* modlil za své nepřátele (Machar 14); kdo ví, jestli *já sám se* jednou nepozvu na dobrou veverku (Něm. 49); snad *pro ty včely se* tak dohřál (Jir. 121). A pod. po prvním členu přízvučném: v pracech *toho i jiného se* chytati a všeho nechávati (Lab. 95 m. v pracech *se* ...); takové příhody *ne tak se* báli (t. 45); anebo s vloženým *se* (ještě důrazněji): od nichž *nemalý se* hluk a zvuk rozcházel (t. 79); sestře však *ani slovem se* nezmínil (Jir. 319); kolikrát zabloudil a o hladu *dva tři dni se* v horách toulal (Něm. 41); zardělá zář *už ani proužkem ani nitkou se* jimi neprokrádala (Jir. 170) atd. Zdůrazněno může býti i sloveso určité: Vůle tvá *děj* se se mnou (Hlub. 436);*) židé *nesmějí se* v Rusích zdržovati (Havl. 3, 1, 145); ani hlásek se neozval, vzduchem *nemihlo* se hejno, *nepřiřčelo, nesneslo se* (Jir. 105).**)

*) Sem náleží snad také: Co (= což) tedy m ě n í se? příjma jednou opouští zas? Ó nikoli! (Hlub. 443); Kom. mluví o Bohu a klade si námitku: M ě n í se tedy Bůh?

**) Pozorování, že zájmeno »se« následuje v takových případech hned za důrazem, svádí ovšem někdy k c h y b á m toho způsobu, že se zvratné »se« klade mechanicky až za důraz, i když slovo zdůrazněné nestojí na 2. místě. Na př.: odkudž i podnes z a n e j v ě t š í p o k u t u s e drží ztracení cti a víry (Vel. 1, 114).

Zdůraznění výrazu (a důsledky s tím spojené) může býti způsobeno také protikladem (adversativním spojením dvou členů), na př.: neboť *o Zalitavsko* se jedná, *o nic jiného* (Machar 8), anebo citovým vzrušením neboli emfasí, na př. a aj, zvrchu *zastkvi* se světlo jasné (Lab. 126 a j.).

Z tohoto výkladu o účincích důrazu na postavení příklonného *se* plyne zároveň vysvětlení, proč příklonné *se* ustupuje s místa druhého (hned po spojce) až na místo třetí po některých spojkách stupňovacích *(ba, ano)*, odporovacích *(ale, avšak, než, leč, nýbrž, kdežto)* a po emfatickém *i*. Důvod záleží v tom, že větný člen následující po těchto spojkách bývá anebo býval skoro vždycky důrazný; proto se také postavení příklonného *se* na místě třetím po těchto spojkách častým opakováním u s t a l u j e. Na př.: Starý Novák nic proti tomu nemá, . . . *ba* uhodil *se* přes kapsu (Hál. 47); *ba* může *se* říci (Ner. 176); *ba* lekl *se* až (Jir. 248); měl jsem rozhodnou úctu k těm dvěma heroům, *ano* obdivoval *jsem se* jim (Ner. 94). Pořádek »ba se, ano se« při tomto významu těchto výrazů je v češtině trvám nemožný.*) Pod.: *ale* smiloval *se***) nad nimi Bůh (Hlub. 418); *ale* pokaždé *se* zase vrátil na bojiště (Jir. 103); *avšak* příklad *se* v mé přítomnosti trefil (Lab. 74, Hlub. 449, 463 a j.); *avšak* vrátím *se* na okamžik ještě k našim hmotným požitkům (Čech 1, 92); ale paprslek žádný toho nemá, *než* táhne *se* přímo od centrum k okolku (Hlub. 412, 445, 451 a j., Lab. 73, 126 a j.); a má v tom Bůh zalíbení míti? Ó nikoli, nikoli; *nýbrž* hněvá *se* na bezbožné každý den (Výhost 472); už neustoupila, *nýbrž* vzepjala *se* (Hol. 6, 146); *leč* i děti na návsi *se* zastavily ve svém dovádění (Hál. 116). I po těchto spojkách odporovacích, *ale avšak, než, nýbrž, leč, kdežto*, ustálilo se pří-

*) U Kom. bývá v platnosti gradační spojky s týmž pořádkem slov »nýbrž«: Odejde-li jedna neřest, ant druhá v patách; nýbrž (= ba) než jedna odejde, jiná již číhá, nýbrž jedna na druhou přichází; n ý b r ž hromadně s e jedny na druhé sypou (Hlub. 409, 437 a j.).

**) V Lab. 76 se čte: Ale s e již více na to hleděti nechtělo (v rkp. Ale mi se již); je to případ ojedinělý a patrný vliv slovenštiny, která má po spojce ale ustálený týž pořádek jako po spojkách ostatních, t. j. se zájm. s e na 2. místě (ale sa). Je-li spojka »ale« po způsobu lidové řeči vložena do věty, zpravidla hned za 1. člen, bývá obyčejně pořádek tento: Malá Adélka s e ale podívala po sobě (Němc. 69); jestli pak jste s e a l e pěkně poděkovalv? (t. 136). Je-li však ale vloženo do věty pro větší zdůraznění 1. členu, s nímž se pevně spojuje, bývá pořádek opačný: děvčátko mělo radost, c h l a p c i a l e se mu smálj (Němc. 150); Jiřík se naň podíval, h n e d a l e se spamatoval (Hál. 503). V řeči spisovné bývá ovšem nyní »ale« zpravidla na 1. místě věty.

klonné *se* až na třetím místě od začátku.*) Že i po *i*, uvozujícím vzrušené vypravování nebo důrazně pronesený závěr, bývá týž pořádek, je věc známá; důvod je zase v důrazném vytčení slovesa určitého. Na př.: i *octli* se na místě cizím (Hlub. 403 a č.); i *počali* jsme se na ni oba dohromady dívati (Havl. 2, 74) atd.

Příčina, která zkřížila v této skupině případů pravidlo o postavení příklonného *se*, byla tedy rázu stilistického; slovo důrazné se pro větší účin posunulo až na místo, kde příklonka obyčejně stává. Podobným stilistickým důvodem, byť ne tak účinným a obecným, je snaha po paralelní stavbě vět, která ovšem zase bývá provázena jistým zdůrazněním částí paralelních. Setkáváme se s ní častěji u spisovatelů starších než v písemnictví dnešním, v němž takovéto a podobné stilistické umělosti a ozdobnosti ustupují snaze po výrazu prostě přirozeném. U Komenského bývá dosti častá; na př.: že jak hlemejžď na slunci, tak my tu na té vodě *se* rozplyneme (Lab. 36; aby nebyla porušena rovnoběžnost: jak = tak, hlemejžď = my, na slunci = tu na té vodě, zatlačeno se až po vyčerpání členů korespondujících); ale *ani o všech toho* nemíní, *ani všichni z toho* se vytáhnouti nemohou (Vel. 1, 102); když pak my *buď lenosti* postáváme, *neb mdlobou* ustáváme, *neb všetečnosti* vybíháme, *neb urputnosti* se zatínáme (Hlub. 407); *Diogenes... všecky* mimojdoucí haněl, *Timon všechněm* zlořečil, *Demokritus všemu tomu* se smál (Lab. 50, 59, 133 a j.). Pod.: Co chcete, paní kmotra, *po matce dcera, po otci syn* se poznává (Němc. 74). Rozumí se, že změněný pořádek je i v tomto případě, jako při inversi zdůrazněného výrazu, jen potenciální, nikoli nutný ani ustálený.**)

Tyto dvě výminky, o nichž byla právě řeč a které je možno redukovati i na výminku jedinou, jsou výminky skutečné,

*) Po jiných bývá pořádek normální: třeba by se i některý kočár..., přece se takový starý neouhledný kočár... nedá porovnati atd. (Havl. 2, 43); přece však se měl na stravu líp (Jir. 326); buď sobě sám život odjímá, neb se v rouhání proti Bohu dává (Hlub. 416); nebo se jim kmitl tkalcovský stav, tichý, odpočívající (Jir. 245). Že by také po připouštěcím »ačkoli« byl, jak tvrdí Bartoš, týž pořádek jako po »ale«, naše doklady ani vlastní jazykový cit nepotvrzují; na př. ačkoli se o ně otírala (Lab. 27, 126 a j.); ačkoliv se ne vždy dle těch slov zachovávala (Něm. 75).

**) Jiným druhem souměrnosti stilistické, ač řidším, je t. zv. chiasmus (křížení). Je-li paralelismus jakýsi druh souměrnosti k přímce, je chiasmus souměrnost k bodu. I chiastický pořádek přispívá k soudržnosti členů opačným pořádkem sestavených. Na př. než táhne se (paprsek) přímo od centrum k okolku a od okolku zase skrze samého sebe k centrum se obrací (Hlub. 412).

způsobené tím, že zásada o čelném postavení slova důrazného zmohla zásadu o čelném postavení příklonek. Mimo ně je však skupina odchylek z d á n l i v ý c h, které se jeví odchylkami jen proto, že zásada o postavení příklonek nebyla vzhledem k dnešním poměrům v jazyce formulována dost přesně. Podle dosavadní formulace této zásady projevují příklonky snahu posunout se co nejdále k počátku v ě t y. Ale věta se stanoviska sluchového (a to při zákonech rytmických je stanovisko nejdůležitější) není nic jiného než k ó l o n,*) t. j. řada slov (taktů), spojených v jednotu jedním přízvukem vrcholovým (jímž se projevuje zároveň představová jednota výrazu), ohraničená s obou stran pausami (vdechovými a zároveň logickými) a uzavřená mimo to větší nebo menší změnou tónu (snížením nebo zvýšením hlasu). Při prostém a klidném způsobu řeči se pojem věty a pojem kóla kryjí. Ale není tomu tak vždy. Jsou-li věty krátké anebo tempo řeči hbitější, mohou dvě i několik vět splynouti v kólon jediné. Na př. větu »ať si říká, kdo chce, co chce«, složenou z tří vět, můžeme pronésti jako jediné kólon, s jedním vrcholovým přízvukem *(kdo)*, jedním dechem (bez paus), s jedinou změnou tónu (na konci). Naproti tomu při volném tempu řeči a při složitější stavbě vět může se jedna věta rozpadnouti v kól několik. Na př. věta »V první třetině století patnáctého vypukly v Čechách bouře náboženské« dělí se v kóla dvě. Výraz »v první třetině stol. patnáctého« je kólon o sobě: má jeden vrcholový přízvuk (*pat*náctého), po slově »patnáctého« následuje pausa (vdechnutí) a před ní více nebo méně patrné zvýšení tónu. Ostatek (s vrcholovým přízvukem na slově *ná*boženské) činí kólon druhé. Dělení řeči ve věty se děje objektivně, t. j. pro každého mluvnicky a logicky vzdělaného člověka stejně; dělení v kóla závisí na podmínkách subjektivních, na náladě mluvícího, na jeho výrazové pohotovosti atd. Že členění v kóla je důležité i pro zásadu o postavení příklonek jakožto zásadu rytmickou, tedy sluchovou, lze ukázati předběžně z živé řeči na větách toho způsobu jako »tatínek *si* nemá kde sednout, to *se* máš čemu smát, ono *mu* není co věřit« a p., kde příklonná zájmena *si, se, mu,* náležící vlastně do vět *kde sednout* (nemám, kde si sednout), *čemu smát* (to máš, čemu se smát), *co věřit* (ono není, co mu věřit), dostala se až za první člen věty předcházející z té právě příčiny, že se obě dvě věty vyslovují jako kólon jediné. Větu »zdá se mi, včera pršelo« lze slyšeti v hovoru také buď ve formě »včera, zdá *se mi,* pršelo«, anebo jako jediné kólon bez paus, »včera *se mi* zdá pršelo« atp.

*) Kólon je slovo řecké a znamená kloub, úd, člen a p.

Zákon o postavení příklonek byl odvozen hlavně z řeči mluvené, stilisticky prosté, kde neshoda mezi větou jako celkem logickým a kólem jako celkem sluchovým (fonetickým) bývá celkem řídká. Ale s rozvojem stilistického umění v jazyce knižním vyskytují se takové neshody dosti často. Naším úkolem tedy bude vyšetřiti, jaký vliv mají takové neshody na zásadu o postavení příklonek, zvl. příklonného *se*, a dají-li se některé často se vyskytující odchylky od dosavadní formulace této zásady vykládati t o u t o n e s h o d o u. Pozorovati zásady rytmické jen na jazyce knižním, bez objektivní kontroly sluchové, je ovšem poněkud jednostranné, ale pravidelnost opakujících se zjevů, vlastní rytmická podstata našeho pravidla i náš jazykový cit mohou býti vodítkem dosti spolehlivým.

Jako pro větu jednoduchou, tak i pro větu s jinou předcházející větou v celek (souvětí) spojenou platí zásada, že příklonky následují hned za výrazem uvozovacím (spojkou atd.) anebo prvním přízvučným členem věty (kromě výminek možných nebo ustálených, o nichž byla řeč výše). Na př.: První šáteček namočila, tu *se* s ní lávka prolomila (Erb.). Když ale vyslechl celý případ, musel *se* babičce usmát (Němc. 22).

Tomuto větnému spojení odpovídají úplně věty, v nichž věta určovací je nahrazena v a z b o u p ř e c h o d n í k o v o u, která původem zajisté není nic jiného než samostatná věta jmenná (neslovesná), uvedená smyslem i v těsné formální spojení s větou určenou. Postavení příklonek ve větě určené zůstává tedy totéž jako kdyby předcházela jakákoli jiná věta určovací. Na př.: to odmluvivše, poklonili *se* k zemi (Lab. 112; = když to odmluvili, poklonili *se*...); na kterouž věc mnoho a často pomýšleje,... na tom *mi se* ustanovovala mysl, abych... (t. 11 a č.); přišedši domů, převlékla *se* babička ze svátečního šatu (Němc. 45); chtě nechtě musel *se* zastavit (t. 33); Škoda zpíval a zpívaje modlil *se* z hlubiny své duše (Jir. 185); vznášejíc se nad houpavým provazem..., smála *se* radostným smíchem (Čech 11, 256); pootevřev tiše dvéře, za ní *se* podíval a odešel (Jir. 323). Tak bývá v novějším jazyce knižním také, když je v platnosti přechodníka příčestí trpné anebo výraz jiný; na př.: váben pověstí o kráse Juanity, vloudil *se* jednou... do parku (Čech 11, 70); ustrašená, uplakaná, octla *se* najednou u studánky (Němc. 64; bez pausy, »uplakaná se octla u studánky«, měla by věta smysl jiný); binokl na očích, v ruce hůl, kráčím *si* květnatým dolem (Ner., Prosté mot. 8) a p. Tento pořádek je v češtině u s t á l e n a nezáleží, jak uvedené příklady ukazují, na tom, je-li přechodníková vazba

obšírná či co nejkratší. Přechodník ovšem přestal býti v našem mluvnickém cítění větou a stal se pouhým větným členem; ale stopa jeho někdejší větné platnosti jeví se v tom, že přechodníková vazba je v ž d y c k y samostatným kólem, odděleným od ostatních součástí určené věty pausou. Tato pausa právě způsobuje, že se příklonné *se* a jiné příklonky neřadí jako při jiných členech větných v čelo položených hned za přechodník, nýbrž až za člen následující (mlčky *se* vraceli domů, ale: mlčíce || vraceli *se* domů).

Týž účinek jako přechodník mívají namnoze z týchž příčin základních porůznu i rozličné výrazy jiné, v čelo věty kladené a tvořící smyslem i sluchově samostatné kólon pausou oddělené. Na př.: dokudž na rovnou váhu nepřijde, *totiž* (= to jest) || okolo centrum *se* nesrovná (Hlub. 420, 430 a j.); *zkrátka* || ten *se* hodil do vozu i do kočáru (Němc. 133); nebo *předně* || nachází *se* v kronice Hájkově pořádek let atd., druhé || obšírně vypravuje atd. (Vel. 1, 129); *předně:* teď *si* odbudu advokátní zkoušku . . ., *za druhé:* oddám *se* těm studiím zcela . . ., *za třetí:* obmezím *se* zcela na svůj byt (Ner. 195); *jakoby nic* || přiblížíme *se* ku vratům (Ner. 165); *jako latinská* || honosí *se* i česká řeč volným slovosledem (Tomíček, Ml. 1850, 228). Týž pořádek bývá i po výrazech *pravda* (pravda, toho jsem *se* nenadál), *ovšem* (ovšem, ta věc *se* mne netýká), *z ničeho nic* (z ničeho nic dveře *se* rozletěly), po výrazech zvolacích (vokativu, citoslovcích a p.) anebo po členech větných postavených jako samostatné kólon před větu, do niž náleží (*synu,* uč *se* od mravence; *chudák,* měl by *se* šetřit!, *ten ptáček,* ten *se* nazpívá!).*) I po takových výrazech, jako po přechodnících, lze pokládati postavení příklonky za ustálené.

Ve všech těchto a podobných případech nestojí příklonné *se* na druhém místě po začátku věty, nýbrž na druhém místě p o p a u s e vzniklé ne na rozhraní dvou vět, nýbrž na hranici dvou kól větu skládajících. Důvodem k rozkladu jednotné věty v kóla nemusí býti ovšem jistá, byť neuvědomělá myšlenková samostatnost výrazu v poměru k ostatnímu obsahu věty. Důvod k pause může býti i zcela mechanický; je to omezenost počtu slov, jež bez opětného vdechnutí lze pronésti. Z té příčiny se může státi samostatným kólem i větný člen, který s obsahem ostatní věty těsně souvisí. Na př. věta výše uvedená »v první třetině století patnáctého vypukly« atd. člení se ve dvě kóla proto, že v klidné

*) Jest pak při člověku boj ten ustavičný, j e d n o z a d r u h ý m || v ž d y c k y s e t o jako v kole honí (Hlub. 409).

řeči po pronesení výrazu »v první... patnáctého« je třeba zpravidla, byť ne nutně, učiniti pausu pro opětné vdechnutí. Naproti tomu věta »tenkrát vypukly v Čechách náboženské bouře« jest kólon jediné, protože celou řadu slov, z nichž se skládá, lze vysloviti bez vdechnutí a bez pausy. Je otázka, jak se v takových větách, v jejichž čele stojí větný člen tvořící samostatné kólon, t. j. větný člen s větším počtem slov, jeví zásada o postavení příklonného *se*. Tu je možnost dvojí.

Cítí-li spisovatel celou takovou větu jako kólon jediné, což podle dřívějšího výkladu i v řeči mluvené při hbitém tempu je možné, stojí příklonné *se* hned za složitým členem začátečním tak, jako by stálo ve větě začínající výrazem o jednom nebo dvou slovech. Na př.: Z toho kabinetu v Jezovitské ulici*) *se* tak hned nedostali (Jir. 236); boudy rozmanité velikosti a formy *se* stavějí v jedné řadě prostředkem (Havl. 2, 26); redakční sluha Fricínek *se* nikoho už tolik nebál (Vlček 4, 96); chalupy šindelových i doškových střech, stěn roštím a slamou obložených, *se* pod nimi krčily (Rais 12, 103); jednomu sedlákovi bohatému *se* narodila holka (Kubín 403) atd.

Častěji však si uvědomuje i spisovatel pausu, která by po takovém složitém výraze v řeči klidně mluvené pravděpodobně nastala, a pak je postavení příklonného *se* i u spisovatelů citlivých pro tuto zásadu totéž jako po vazbě přechodníkové. Na př.: věčnost, sama ta neskonalá věčnost || jemu *se* hodná zdá, na niž by myslil (Hlub. 459); a teprv as za čtyry neděle || přitočil *se* Prokop Holý k Pohorákovi (Ner. 181); ráno přede dnem sv. Tří králů || zastavily *se* před studeneckou farou selské saně (Rais 12, 189); rudé, čadivé plameny svíček || kalně *se* jí míhaly (Jir. 175); mezi velikou řadou cizozemských kočárů || vyskytnou *se* také národní

*) Jednotnost začátečního členu složeného třeba posuzovati nejen se stanoviska mluvnického, nýbrž i s hlediska stilistického. Jsou výrazy, které jaksi stereotypně stávají vedle sebe, ač to jsou nebo mohou být dva různé členy větné (na př. vrána vráně očí nevykline, rovný rovného si hledá a p.), anebo které spisovatel chce pro větší účin míti vedle sebe. Takové výrazy je pak třeba pokládati často za stejně nerozlučné jako jednotky syntaktické. Na př.: párek za párkem se hrnul do kola (Hál. 25); ale mrtvé srdce mrtvé se věci drží (Hlub. 429); jedno myšlení druhým se stíhá a bije (Hlub. 415); a vždy jedno z druhého se dělá (t. 398); sám v sobě se ztratí (t. 437); a v pravdě tak se stává (Vel. 103); pod. často: tak zajisté, tak tedy a p.; jen jaksi se strachem se na Jeníka usmála (Hál. 28); víc nebo méně každý se v tom kole motá (Hlub. 408); a jen někdy nějaký se u nich zastavil (Jir. 109); každý krok dál v ulici (t. j. učiněný) se rozléhal na suché cestě plné přímrazků (Jir. 173); rychtář s konšelem se dali za ním (t. 221; ale také jiným pojetím: Novák se s Márinkou procházejí po městě, Hál. 60). Sem náleží i snaha po paralelnosti počátečních výrazů, o níž byla řeč výše.

ruské saně (Havl. 2, 29); veškerá divadelní kritika hlavního města || koří *se* slovanskému zázraku (Machar 63) atd. Stanoviti objektivně a určitě, při jakém počtu slov, skládajících začáteční člen, dostavuje se potřeba pausy, je při subjektivnosti tempa ovšem věc nemožná, zvláště pak v jazyce knižním. Podle praxe Komenského a Jiráskovy, jíž jsme si po této stránce pozorněji všímali, bývá již po trojslovném prvním členu častěji u obou postavení příklonného *se* takové, jako kdyby v řeči byla po něm pausa*) (v každém nočním probuzení || hned *se* s Bohem obíral Hlub. 462 a j.; nebe ráno jasné || zatím *se* zasmušilo Jir. 338). Velmi pravidelné bývá toto postavení ovšem tam, kde začáteční člen je provázen výrazem apositivním (přístavkovým), který (tak jako věta vložená) je oddělen od ostatního obsahu věty vždycky pausami. Na př.: Petr, Jakub a Jan, tito nejčelnější z apoštolů, cítili se vždy jen židy (Machar 118); její ústa, ostatně pěkná jako drobná arabeska, odvírala se pomalu jako vrata (Ner. 92); níž, u bednářova stavení, zjevil se v zásvitu Šimůnek (Jir. 314).**)

Z těchto výkladů a příkladů je tedy vidět, že začíná-li věta členem složitějším (aspoň o třech slovech), může příklonné *se* státi buď na témže místě, kde stává jindy, totiž hned za ním (naše prastará jabloň *se* skácela rázem), anebo, a to častěji, na tom místě, kde stává po předchozí větě vedlejší (naše prastará jabloň || skácela *se* rázem), podle toho, tvoří-li začáteční výraz v řeči mluvené anebo ve vědomí píšícího samostatné kólon, ukončené pausou, čili nic; po vazbě přechodníkové a při výrazech jen volně s větou souvisících (jako jsou výrazy *zkrátka* a p., anebo jako jsou přístavky členů začátečních) je postavení příklonného *se* až za prvním členem po pause ustáleno.

Tato zásada, na níž jsem upozornil už v svém zpracování Mluvnice Gebaurovy 2, 53, potvrzuje, doplňuje a prohlubuje se pozo-

*) To je tedy také jedna z příčin oné kolísavosti, o níž byla řeč na str. 266. Věty, začínající větným členem dvouslovným, kolísají se mezi větami s počátečním členem o třech slovech, kde bývá příklonka častěji až za 1. členem po pause, a mezi větami s počátečním členem jednoslovným, které mívají příklonky na místě normálním.

**) Přístavek, výraz jednotný se stanoviska gramatického, nemusí býti jednotný se stanoviska ryt̆mického, nýbrž při větší délce se může členiti zase v kóla. Na př.: kápo všech, kantor Šolta, čtyřicátník, za stolem u okna, v hřebíčkovém kabátě, s černým šátkem na krku a v černé zapjaté vestě, se s nimi nesmál (Jir. 43). O postavení příklonky nerozhoduje tu celý výraz, který tvoří tento rozsáhlý přísťavek, nýbrž kólon nejblíže předcházející, t. j. slova »v černé zapjaté vestě«. Protože se pak ve vědomí spisovatelově necítila po tomto trojslovném kólu potřeba pausy (v mluvené řeči též vdechu), následuje příklonné se hned po něm.

rováním případů, kdy výraz, tvořící samostatné kólon je vstaven do věty buď mezi výraz uvozovací (spojku a p.) a sloveso určité anebo mezi člen nebo členy přízvučné, stojící v čele, a sloveso určité. Kólon, přetrhující takto jednotný proud věty, může býti buď věta (vložená) nebo přechodník nebo výrazy jiné. Jako v případě předešlém, i zde může býti způsob dvojí v postavení příklonky, podle délky celé věty (souvětí), podle délky vloženého kóla a obecně podle toho, jak osoba mluvící nebo píšící cítí potřebu fysické pausy (vdechu) anebo více nebo méně markantního oddělení vloženého kóla od věty ostatní.

U Komenského nalézáme způsob obojí. Na př.: aby *se*, jak nejlépe umějí, před příhodami hájili (Lab. 114, 85, 78, 79, Hlub. 400 a j.); jak *by se* každému tvoru to, co od jiného rozdílného má, odjíti mohlo (Lab. 55, 22, 33, 76, 94, 126 a j.); mně *se*, ať pravdu vyznám, toto líbilo (Lab. 133); ať *my se* (nic nevím jak) na jakés náramně vysoké věži octneme (t. 17); když *se* nezbedně, pustiti mne nechtíce, dobývali (t. 123, 116, 125 a j.); že *se* téhož, nehoršího-li něčeho, domluvíš (t. 75); nám *se* (ach, jak v té částce nesmyslným lidem!) nebezpečno zdá na tu hru sázeti (Hlub. 445) a p. Způsob, klásti příklonné *se*, nehledíc k pausám, až v čelo věty a sloveso k němu náležící až na druhý konec, byl v době Komenského velmi oblíben, jako jeden ze stilistických prostředků k pevnějšímu spojení uměle skládaných souvětí. Nalézáme jej stejně často i u Veleslavína: (o) proměnách, kteréž *se* v království tomto, kdy a v kterých letech, buďto strany náboženství aneb správy světské stávaly a zbíhaly (Vel. 1, 134); právo, kteréž *se*, jak mám zprávu, i podnes zachovává (t. 105, 108, 111, 121 a j.).

Ale bývá i způsob druhý, s příklonným *se* položeným na druhé místo po pause nejblíže předcházející. Na př.: takže s velikou prací a nákladem, co do sebe vecpati a vlíti měli, jim *se* shledávalo (Lab. 95 a j. m. takže *se* jim); což, pravím, velmi *mi se* nelíbilo (t. 98); kteříž, od tebe odcházejíc, pokoj *se* najíti moci domnívají (t. 137 a j.); raději před ním, soudcem svým, kořiti *se* budu (Hlub. 461, 462, Lab. 128 a j.); že jedné a též píšťalky zvuk || jedněm *se* tak hrubě líbil (Lab. 85, Hlub. 395, 421, 447, 453 a j.).

S dvojím tímto postavením se setkáváme i u spisovatelů novočeských. Na př.: Justyna *se*, jak Antonín prve z čista jasna odběhl, zarazila (Jir. 312); ježto *se* každou chvíli někdo z těch, kdož v nejužším vnitřním kroužku stáli, dovnitř shýbl (Čapek 98); nepochybně, že *se* již mnozí, jimž význam slova guláně po-

vědom jest, usmívají učenosti a vážnosti, s kterou ... (Havl. 2, 22) atd. Ale stejně často, ne-li častěji, zvláště kde není překážek logických nebo stilistických, vážících příklonky k slovu v čelo položenému (na př.: v nitru *se mu* hned, jak se páter o té obchodní cestě zmínil, nechuť ozvala Jir. 229 = v jeho nitru), bývá příklonné *se* až po předcházející pause. Na př.: který, jak on říkal, maně *se* mu do řeči plete (Němc. 72 m. který *se* mu); a tak bez pláště, bez kožicha, s loktuší, kterou mu Bornová půjčila, kolem krku, vydal *se* před polednem na cestu (Jir. 328 m. tak se); očí, které chvílemi, při některém žertu v jejím okolí, až na jiskřivý proužek *se* schovávaly za třepetavé řasy (Čech 1, 3); kdybyste, velebný pane, tenkrát *se* nebyl pod oknem ozval (Jir. 129); a sáně přes odpor Doubenův, silně se nachýlily (t. 313 atp.). Častější, byť ne zrovna pravidelné, bývá toto postavení příklonného *se* zase zvláště ve větách s vloženou vazbou přechodníkovou nebo výrazem jí rovnocenným. Na př.: do té chvíle, kde babička, vzavši vřetánko, na cestu *se* vydala (Němc. 61); kola, paprsky plné sněhu, přestávala *se* točit (Jir. 289) a p.*)

Ve větách, které jsou jedním nebo několika kóly rozděleny v několik rytmických částí, stojí tedy příklonné *se* buď hned za výrazem spojovacím neb za prvním přízvučným členem větným (odtrženo od slovesa urč.), tak jako by celá věta (souvětí) **byla jednotný celek bez paus — anebo stává teprve až za prvním** členem toho kóla, do něhož smyslem náleží, t. j. v němž je sloveso určité; v každém případě stojí tedy zásadně teprve až na druhém místě po pause (|| strom *se*, jako by jej podťal, rázem skácel, anebo: strom, jako by jej podťal, || rázem *se* skácel). Usus se nekloní ve větách tohoto tvaru (s kólem v l o ž e n ý m) ke způsobu druhému (s příklonkou *se* až v kóle slovesa) t a k r o z h o d n ě, jako to bývá u vět z a č í n a j í c í c h vazbou přechodníkovou nebo podobným kólem samostatným. Jednak proto, že se ve větách s kólem vloženým v žádném z obou způsobů nedostane příklonka *se* z a p a u s u,**) jednak i proto, že věta přerušená vloženým kólem tvoří formálně celek soudržnější (obkračujíc vložené kólon) než věta prostě ve dvě kóla roztržená.

---

*) Jednostranné pozorování případů tohoto typu zavedlo některé teoretiky k nesprávnému závěru, že zvratné zájmeno nebývá nikdy příliš vzdáleno od příslušného slovesa určitého.

**) T. j. u vět s kólem vloženým je vzhledem k odporu příklonky státi po pause možno říci zcela dobře: »že se strom, zašuměv haluzemi, rázem skácel«, a také: »že strom, zašuměv haluzemi, skácel se rázem«. U vět se samostatným kólem (na př. přechodníkem) v čele, je možno říci: »zašuměv haluzemi, skácel se rázem,« ne však: »zašuměv haluzemi, se skácel rázem.«

Způsob druhý, se zvratným *se* vloženým do kóla urč. slovesa, je při dnešních složitějších formách vyjadřování (délce souvětí i vložených kól) ovšem i p s y c h o l o g i c k y přirozenější. Při rozsáhlém komplexu větném je zapotřebí zajisté předpokládati neobyčejnou hbitost v členění myšlenky (t. zv. souborné představy) a značnou pohotovost výrazovou, aby se mluvícímu a píšícímu hned při načetí věty (n. př. už při spojce) vynořilo určité sloveso, které ze stilistických důvodů je v celkovém rozvržení myšlenky proponováno až na vzdálené (třeba až konečné) místo ve větě. Zpravidla se celkové rozvržení věty při obyčejném, klidném vyjadřování propracovává v mysli podrobně po jednotlivých členech a kólech, a určitý výraz pro sloveso, které zatím ve vědomí mluvícího trvá jen jako představa, vynoří se obyčejně, až se členění přiblíží až k němu. Na př. v citované větě Čechově, »oči, které chvílemi, při některém žertu v jejím okolí, až na jiskřivý proužek *se* schovávaly atd.« tanula spisovateli zajisté již při hrubém členění myšlenky určitě představa ztrácení očí za řasami, ale stěží konkretní její výraz, kterým mohlo být právě tak dobře sloveso zvratné (ztráceti se) jako nezvratné (na př. mizeti); určité rozhodnutí pro některý z možných výrazů se vynořil, až když se členění přiblížilo k místu, kde sloveso mělo státi, a tím se i zvratné zájmeno octlo až v kólu slovesa určitého. To je psychologický pochod každému píšícímu dobře známý, častější v jazyce knižním než v řeči mluvené, mnohem prostěji a tedy i rychleji osnované. Větší nebo menší rychlostí v členění věty a ve volbě výrazu řídí se ovšem rychlejší nebo volnější tempo věty, které zase, je-li hbité, pausy mezi jednotlivými kóly zkracuje a smazává a z několika možných kól činí kólon jediné (ten strom se jako by jej podťal rázem skácel) anebo, je-li volné, pausy a kóla zachovává (ten strom || jako by jej podťal || rázem se skácel atd.). A tak důvody vnitřní (psychologické) i zevní (sluchové) působí ruku v ruce.

I v tomto případě tedy závisí rozhodování mezi tím neb oním postavením příklonky (buď na začátku věty, nebo na začátku kóla) na důvodech subjektivních,*) a protože obojí způsob vyhovuje

*) Tato subjektivnost v členění věty, tempu atd. může ovšem způsobovati odchylky individuální, se stanoviska rytmu i usu nenormální. Nalézáme-li na př. případy toho způsobu jako »když bratr, hladě si prudce vousisko na levém spánku, s e j í naléhavě dotazoval« (Jir. 107, m. obyčejného »naléhavě se jí dotazoval« anebo řidšího »když se jí bratr...«), třeba si je vykládati tím způsobem, že spisovatel, začínaje vloženou přechodníkovou vazbu, cítil ji sice jako samostatné kólon (oddělené pausou

i obecné zásadě rytmické (příklonka na 2. místě po pause) i usu dobrých spisovatelů, je v praxi možné oboje, a je pak možno využíti této dvojí možnosti k účelům stilistickým.*)

Příčiny, které způsobují, že se příklonka z počátku věty (souvětí) odsunuje za první člen kóla se slovesem určitým, mohou působiti někdy zároveň (na totéž místo), někdy za sebou (na další místo). Na př.: poustevníků zajisté následovati || *ne všechněm se* trefí (Hlub. 410, kde příkl. *se* stojí na svém místě nejen proto, že 1. člen tvoří kólon o sobě, ale i z té příčiny, že po pause následuje důrazný výraz »*ne všechněm*«); pod.: babička, chudák stará, *sotva se* vyškrábala (Němc. 61); spodní čelist jeho úst || *mimovolně se* již odlučovala a svěšovala (Ner. 93). Anebo: viděl jsem pak, že *ne všichni*, které postřelila, hned *se* káceli (Lab. 27, kde *se* je až v kólu slovesa urč. nejen pro vloženou větu, ale i proto, že místo po spojce *že* je obsazeno důrazným výrazem *ne všichni*); pod.: když pak *i sám*, ač se dost bránil, počal *se* jako uváben jen k ní se obracet (Jir. 337). Tu všude se současným působením dvou stejných nebo různých příčin příklonka na svém místě utvrzuje; působí-li však dvě takové příčiny za sebou, mohou způsobiti další její odsunutí. Na př.: lidé, kteříž vymotajíc se z motanin i světa i vlastního srdce || v centrum milosrdenství božího || věrou a doufáním *se* usadili (Hlub. 442, kde po přechodníkové vazbě následuje výraz »v centrum mil. b.«, tvořící zase samostatné kólon a vytiskující příklonné *se* za další pausu, za první člen kóla následujícího); nebo: nožka její, v atlasovou botku vtěsněna, sotva *země se* dotýkala (Němc. 302, kde zájm. *se* nestojí hned za *sotva*, protože se na to místo inversí dostalo přízvučné *země*); pod.: podivno, že pomýšlejíc na Vojtěcha Bartošovic, vždy *déle se* zamyslila než kdykoliv jindy (Hál. 111) a p. Je pochopitelno, že se za takových okolností příklonné *se* dostane někdy dost hluboko do nitra věty a že tu leckdy i zbloudí.**)

---

od slov »když bratr«), ale zrychlené tempo dalšího postupu způsobilo, že očekávaná pausa na konci kóla (po slově »spánku«) zmizela a příklonné se se objevilo hned za ukončenou přech. vazbou, jako kdyby byla prvním, nerozlučně souvisícím členem zbývajícího konce věty.

*) U Komenského na př. lze pozorovati, že sahá k druhému způsobu proto, aby se mu na začátku souvětí neopakovala dvakrát po sobě spojka se zvrat. se; na př.: věda, že všeho, čeho se na světě nabývá, na světě se pozbyti můž (Hlub. 446, m. že se, čeho se...); pod. 448, 451, Lab. 78 a j. Z téže příčiny se Kom. vyhýbá začátku, »že se... (který se... a p.)«, má-li následovati přechodník zvratného slovesa (že se, chystaje se...).

**) Ve spojitosti s tímto výkladem o působení paus přirozených, vznikajících v řeči především z potřeby dechové, bylo by možno mluviti o podobném účinku umělých paus, paus metrických, které se objevují zpravidla

Od pravidel, která dosud byla předmětem našeho výkladu a z nichž vychází najevo, že slova příklonná nestojí normálně nikdy hned za pausou, je jediná odchylka, která se však velmi pravidelně opakuje, takže ji možno pokládati za výminku ustálenou. Její důvod jest rovněž rázu sluchového (fonetického) a jeví se jako snaha po rytmické rovnováze mezi začátkem věty (kóla) a koncem. Jako ani věta ani kólon nezačíná normálně slovem enklitickým, nýbrž přízvukem (*že se . . .*, *strom se . . .*), tak také pozorujeme u dobrých spisovatelů snahu, aby se řada taktů skládajících větu (nebo kólon) také nekončila slovem enklitickým, nýbrž slovem s plným přízvukem. Na př. podle vět, které mají tvar »strom, jako by jej podťal, *skácel se* rázem«, s příklonným *se* na druhém místě po poslední pause, bylo by lze předpokládati také tvar větný »strom, jako by je podťal, *skácel se*«*), ale častěji se objevuje zvláště v dnešní spis. češtině v tomto případě tvar »strom, jako by jej podťal, *se skácel*«. Na př.: nýbrž s Augurem, aby ho zbytečností zachoval a jen potřebu jemu

---

na konci každého verše. Zabírá-li věta dva verše anebo přesahuje-li z verše do verše a je-li tedy metrickou pausou rozdělena ve dvě části, mívá tato pausa i u básníků dbalých správného postavení enklitik (u básníků kladoucích příklonky kamkoli nelze činiti žádné závěry) tentýž účinek na postavení příklonky jako pausa přirozená. Na př.: v ten den, Alexander kdyže — na vojnu sě s mocí zdviže (Alx. Vít. 405); aby pro těch lidí hrózu — nepřitřel sě nikte k vozu (t. 1270); tehda tu Kristus téj chvíle — učini sě jiej tak jasen (Kat. 1037); z nč.: zpět klesne vězeň; řetěz hluk — kobkou se rozestírá (Mácha, Máj, Sp. 2, 115, pod. 119, 128, 131 atd.); »ach mé dítě!« a již oko — v slzách kanoucích se topí (Erben, Kyt. 16 a j.). O takových věcech je ovšem dnes marno vykládat. Naši básníci jsou přesvědčeni o svém právě klásti příklonné výrazy tam, kde je potřeba nějaké nepřízv. slabiky, ať se to se zásadami přirozeného rytmu české řeči shoduje čili nic. Proti každé výtce po té stránce se brání, že je to jen ztěžování jejich práce od lidí, kteří sami básní nikdy nepsali. Je to podivné. Pročítáme-li na př. stč. báseň o Alexandrovi (v rkp. svatovítském), nalézáme, že ze 354 případů, kdy se vyskytuje příklonné se, je jen 7 případů odchylných (ani ne 2%), v Legendě o sv. Prokopu ze 114 jen 8 (7%), v Satirách o řemeslnících ze 130 jen 2 (ani ne 2%), v Legendě o sv. Kateřině ze 214 jen 16 (7%), v Nové radě ze 192 jen 5 (2½%) atd. Tu je dvojí možnost: buď tito staří básníci ovládali lépe techniku veršovou než básníci dnešní anebo měli lepší cit pro jazykovou přesnost i po této stránce. První možnost zamítne každý dnešní čtenář, přečte-li si jen několik veršů z kterékoli této básně stč. Ale citu pro přirozený rytmus živé řeči nepozbyli ani všichni básníci novočeští. Je zajímavo, jak malé procento odchylek od našeho zákona jeví básně rytmicky tak lahodně plynulé jako Máchův Máj nebo Erbenova Kytice; v Máji činí odchylky asi 15% (68 : 13), v Kytici 10% (272 : 31). Že příčinou rytmické lahody obou básní je i shoda s přirozeným rytmem řeči (a ne tolik s metrickým schematem), měli by si uvědomiti zvláště ti básníci, kteří nám mají za zlé, když je na to upozorňujeme.

*) Na př.: jiní, aby jen opatrně s nimi zacházeli, napomínali se, Lab. 44.

dával, *se* modlí (Hlub. 453, 441, 455 a j., Lab. 32, 49, 77, 78 a j.); ne jiná než hedvábná měkká roucha || *se* podávala (Lab. 92 a j.); až Vincina, jíž pojednou zamrzelo, že jí to řekla, *se* ozvala (Jir. 328); tady, co chodila k Frýdkům, *se* doučila (t. 310 a j.); je čas, aby Lukián ze Samosaty, ten velký hrobník olympských bohů, *se* objevil (Machar 124); hovor, prve obecný, *se* drobil (Jir. 145) atd.*) Tato snaha se jeví i uvnitř kól n e s l o v e s n ý c h, obsahujících infinitiv, přechodník nebo jiný tvar jmenný. Příklonné *se*, které stává u těchto výrazů obyčejně za slovem, jsou-li v čele, staví se před ně, jestliže kólon některým z těchto výrazů k o n č í. Na př.: Divný to rozmar takové dámy, *bavit se* se sprostou babou (Němc. 141); ale: za toho patří nám tím vroucněji *se modlit* (Němc. 193); Přívětivost a Úlisnost, *přitočíce se* opatrně, . . . chvály jeho vyvyšovati začaly (Lab. 120) ale: dolů těžko lezl, místem jel, stromů *se chytaje* (Jir. 329); ohlas *tratících se* drnkáčů (Jir. 305), ale: aby nová práva, na všecky příhody dokonale *se trefující*, sepsána býti mohla (Lab. 117) a p. Tato snaha nekončiti řadu taktů nepřízvučnou příklonkou způsobuje dokonce někdy, že se příklonné *se* objevuje i po spojce a. Na př.: Štěstí, když nejvíce chřestí, tehdáž třeští *a* láme *se* (Hlub. 434 aj.); ale také: o žádný břeh nebezpečný nezavadí *a se* neurazí (t. 452); konšel však se jen ušklíbl, prudčeji potahoval *a se* oblizoval (Jir. 219); zvláště ve větách vedlejších, smyslem jednotnějších, a při slovesech, jako prve, významově blízkých: u níž děvče pilo *a se* modlilo (Němc. 66, 65, 110); že tu drůbež okolo sebe vidím hrabat, běhat *a se* batolit (t. 303); s kterou se hraje, laškuje, dovádí *a se* škádlí (Hál. 112).

Touto jedinou výminkou rytmickou lze ukončiti všechna dosavadní pozorování o postavení příklonného *se* (platná i pro ostatní příklonky) v jazyce dnešním a přikročiti k závěrečnému, stručnému shrnutí zásad z pozorování těch plynoucích.

Všechny zásady, které na předešlých stránkách této úvahy byly z praxe Komenského i spisovatelů novočeských vyvozeny, vycházejí z jediné zásady základní: P ř í k l o n n é *se* n e s t á v á z p r a v i d l a n i k d y p o p a u s e (ani po *a*), nýbrž t e p r v e h n e d p o u v o z o v a c í m v ý r a z e n e b o p r v n í m č l e n u k ó l a, ať je kólon celá věta (souvětí) či jen její část se slovesem určitým.

*) Někteří spisovatelé uhýbají koncovému postavení příklonky tím, že ji stavějí raději až v čelo věty. Na př.: čím se horské vísce jiné, trochu lépe položené, vysmívaly (Rais 15, 3); pojď se, má paní, posadit (Erb., Kyt. 55) a j.

Důsledky, plynoucí přirozeně z této obecné zásady pro různé útvary vět, jsou tyto:

1. Tvoří-li věta jen jediné kólon (t. j. vyslovíme-li ji v klidné řeči celou bez pausy), platí o ní obecná zásada bez jakékoli druhé možnosti; tedy na př.: že *se* strom skácel rázem; tu *se* strom skácel rázem; strom *se* skácel rázem; starý strom *se* skácel rázem).

2. Je-li věta rozdělena ve dvě kóla tím, že v jejím čele stojí člen, který tvoří nebo může tvořiti kólon o sobě, na př. složitější člen větný (o třech a více slovech), může státi příklonka buď hned za ním (naše prastará jabloň *se* skácela rázem — bez pausy), anebo až za prvním členem po pause následujícím neboli po prvním členu kóla se slovesem urč. (naše prastará jabloň || skácela *se* rázem); je-li tímto prvním členem přechodníková vazba nebo výraz zřetelně od dalšího obsahu věty pausou oddělený (vokativ a p., výrazy větné platnosti, jako *zkrátka* a p., nebo větný člen s přístavkem), bývá toto postavení příklonného *se* pravidlem (zašuměv haluzemi, skácel *se* rázem; chudák, skácel *se* rázem; jedním slovem, strom *se* skácel rázem; strom, pamětník starých časů, skácel *se* rázem).

3. Je-li věta rozdělena v několik kól tím, že je do jejího obsahu vstavena jiná věta anebo některý z uvedených výrazů, které tvoří nebo mohou tvořiti kólon o sobě, může státi příklonka hned za výrazem uvozovacím nebo prvním členem věty (strom *se*, jako by jej podťal, skácel rázem; až *se* po několika prudkých nárazech větru skácel rázem a pod.), anebo až za prvním členem po pause, která předchází před kólem urč. slovesa (na př. strom, jako by jej podťal, skácel *se* rázem = rázem *se* skácel; až po několika prudkých nárazech větru || skácel *se* rázem = rázem *se* skácel); je-li vloženým kólem přechodníková vazba nebo výraz od ostatního obsahu věty zřetelně pausami oddělený, bývá toto postavení příklonného *se* (v kólu slovesa) častější (na př.: stařičký strom, zašuměv haluzemi, rázem *se* skácel; najednou strom, z ničeho nic, skácel *se* rázem; až včera, totiž na Boží hod, strom *se* skácel a p.).

Od tohoto pravidla jsou dvě výminky, jedna stilistická, jedna rytmická.

a) Octne-li se na tom místě, které náleží příklonce, výraz zdůrazněný, odsune se příklonka až za něj (že *rázem* se skácel stařičký strom); proto nestává příklonka přímo

po spojkách stupňovacích *(ano, ba)*, po odporovacích spojkách *ale, avšak, nýbrž, leč, než, kdežto* a po emfatickém *i* (ba [ale, i] skácel *se* rázem).

b) Příklonka může státi normálně po pause jen tehdy, když by se jako poslední člen kóla dostala na samý konec (strom, jako by jej podťal, *se* skácel).

Obecná zásada o postavení enklitik, jak jsme ji na konec formulovali, že příklonka stává hned po uvozovacím výraze nebo prvním přízvučném slovu kóla, není v odporu se zásadou vyřčenou v čele tohoto článku (se zákonem Wackernaglovým), nýbrž jen její obměnou; neboť i věta je se stanoviska rytmického jen kólon. Mimo to však, jak se domníváme, naše konečná formulace této obecné zásady, z níž přirozeně vyplývají i důsledky výše vypočtené, je i správnější, protože vzhledem k rytmické povaze této zásady přihlíží více k prvkům rytmickým (kólům) než mluvnickým (k větě) a přiléhá úplněji k skutečným poměrům v jazyce dnešním, zvláště spisovném.

DROBNOSTI.

ODOLENA VODA.

Jméno této vesnice u Prahy, známé svým chlebem »vodolákem«, je známější zajisté v tvaru dnes obecně užívaném *Vodolka*. V Statistickém lexikonu obcí v Čechách, vydaném (1923) ministerstvem vnitra, bylo jméno to skutečně také uvedeno nejdříve v tvaru *Odolka* (upraveném na formu spisovnou jako mnohá jiná podobná, *O*dolenov m. *V*odolenov, *O*lešnice m. *V*olešnice), a teprve v opravách později provedených (str. X1) změněno v *Odolena Voda*. Tak má i Palacký v Popise a Sedláček v Hist. slov. místopisném *(Odolka*, vlastně *Odolena voda)*. To je také tvar, který se v nejstarších zápisech o této vsi skoro pravidelně vyskytuje (plebano in *Odolenawoda* 1381, Vitho *de Odolenawoda* 1384 a pod. 1385, 1386, v. Tadra, Soudní akta kons. pražské 2, 109, 262 a j.). Ministerstvo vnitra obnovilo tedy tvar na pohled historicky správnější a původní.

Ale úřední zavedení tvaru *Odolena Voda* způsobilo jisté potíže a cítí je i Naše řeč. Docházejí nás dotazy, jak se má vlastně toto oživené jméno skloňovati a jaký tvar je vlastně jeho první člen *Odolena*, zda 2. pád podst. jména *Odolen* či přídavné jméno jako *Marušina* (hora) a p. K malé útěše našim tazatelům asi bude, povíme-li, že si s tvarem *Odolena* nevěděli rady už v 15.

a 16. stol. Tak ve zprávách o statcích a příchvenkovských z archivu města Prahy (v Arch. Č. 23) vyskytují se tyto tvary (pro genitiv a lokál): z *Odoleně* vody 1518 (338), z *Vodoleně* vody 1522 (t.), 1526, 1530 (339), v *Vodoleně* vodě 1522 (338), 1530 (339), z *Vodoliny* vody 1525 (339), in *Odoleni* Woda 1421 (673), a pod.: z *Odoleně* vody 1525 (Arch. Č. 26, 39), z *Vodoliny* vody 1511 (Arch. Č. 13, 476) atd.

Nesnáze se skloňováním slova *Odolena* mají původ právě v nemožnosti tvarově je analysovati a určiti. A to proto, že slovo *Odolena* nepatří do žádné kategorie tvarů, ježto je to pouhá tvarová zkomolenina. Původní název dnešní *Vodolky* byl zajisté *Odolenova Voda (Odolenova ves)*. Protože šly za sebou dvě slabiky velmi podobné, *-va -vo (-va -ve)*, splynuly t. zv. haplologií v jednu a vznikl tvar *Odolenavoda (Odolenaves)*, jako vznikají chybné tvary *promovati* m. promovovati (NŘ. 6, 231), *opěvati* m. opěvovati a p. Tvar *Odolena voda* se ujal, protože byl pohodlnější mluvidlům, třebaže působil potíže při skloňování.

Od těch potíží si jazyk časem pomohl, vytvořiv si zkrácený tvar *Vodolka*. Není to tvar zavržitelný, třebaže mladý, neboť se místní názvy dvojčlenné zkracují takto velmi často (Zdebišova hora — Zdebišovka, Kanálova zahrada — Kanálka atd., v. NŘ. 2,190), ba ani radikálnější způsob krácení (Vodolka m.Vodolenka) není při příponě -ka nic tak zvláštního (Brusnice — Bruska, Kojetice — Kojátky atd.). Mohl tedy tvar dnes zobecnělý býti ponechán, zvláště když se staronový tvar *Odolena Voda*, tak důkladně obměněný, bude jen velmi těžko ujímati (nehledíc ani k těm obtížím skloňovacím). Anebo šlo-li už o to obnoviti tvar starý, mělo se sáhnouti k tvaru skutečně původnímu *Odolenova Voda*. Nebyla by to pouhá gramatická rekonstrukce, neboť tvar *Odolenova Voda* je doložen k r. 1426 (ecclesiae in Odolenowa Woda Arch. Č. 28, 728).

Jména *Odolka* i *Odolenova Voda* by dovedl skloňovati každý bez rozpaků.

ASISTENT ANNA MACHOVÁ.

Dávají-li si naše dámy říkati »slečna doktor, paní poslanec« a p., jak jsme o tom v NŘ. už mnohokrát psali, je v tom snad kus naivní ženské marnivosti, která v titulu »slečno doktore« právě pro jeho nezvyklost cítí vyšší stupeň uctívání než v prostě přirozeném, »všedním« »slečno doktorko«. Ale byli jsme upozorněni, že se tato bezpohlavnost zavádí už také úředně. Úřední list č. 252 ze dne 4. listopadu t. r. oznamuje, že »ministr obchodu

jmenoval účetního *asistenta* ministerstva obchodu Annu Machovou (jmenoval[a] se ovšem jinak) účetním *oficiálem* X. hodnostní třídy ve stavu účetních úředníků téhož ministerstva«. Ministerstvo obchodu si nepočíná dost diplomaticky. Jmenuje-li ženy asistenty, oficiály atd., dává mužům do ruky důvod k stížnostem, že jim ženy zabírají místa. Kdyby je jmenovalo po lidsku asistentkami, oficiálkami atd., mělo by po ruce vždycky diplomatickou výmluvu, že asistentka není asistent a oficiál oficiálka, což je také svatá pravda a což vědí snad i v ministerstvu. Či v tom smazávání rozdílu mezi asistenty a asistentkami atd. máme viděti pokračující nivelisaci, prováděnou po této stránce zatím jen na papíře? Nejpravděpodobnější rozřešení této zásady je asi to, že se vývoj našeho byrokratického slovníka opožďuje za skutečností; že se ženy sice do státních úřadů přijímají, ale pojmenování pro tento nový zjev v našich kancelářích dosud úředně nevzniklo. Ale pak se jednou možná dočkáme toho, až se u nás rozšíří povolání akušérské tak jako ve Francii, že se dočteme v úředním listě oznámení, v němž bude na některé lékařské fakultě jmenován na př. pan Jan *Dědek* státní porodní *bábou*.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Libuše Baudyšová, *Vyšší než láska, vyšší než štěstí.* Román. Knihy Zvonu. Kniha 50. Nákladem České grafické unie v Praze 1924. Str. 128. Za Kč 11.—.

Románu L. Baudyšové vytýkala kritika literární, tuším, nedostatek životnosti a přílišnou knihovost. Totéž by bylo možno říci také o jejím jazyku. Hledíme-li k dnešnímu stavu spisovné řeči, jak se jeví zvláště v naší průměrné beletrii, není jazyk autorčin o nic horší, ale není ani o mnoho lepší; je to jazyk málo osobitý a životný, byť lehce ubíhající známými kolejemi.

Jako jiným spisovatelům, působí i L. Baudyšové jisté obtíže slovesné tvary vzoru *pnouti*. Píše: *obejmul* (17, 50) m. objal, *odejmouti* (81) m. odníti, *obejmutí* (95) m. objetí, *sepnuvši* (60) m. sepjavši, *sepnutýma* (110) m. sepjatýma a naopak *odpočatý* (16) m. odpočinutý a ovšem *napjetí* (51) m. napětí. Tím ovšem nebudiž řečeno, že někdy také nepíše správně. Chyby dnes rovněž běžné jsou na př. *opomenul* (47) m. opominul, *tázajíc* se (52) m. tážíc, v *tomtéž* (20) m. v témž, *ho* m. jej (17, 20 a j.), jmenné tvary »chladny (18), nevyhnutelna (53), totožna (36)« atd.

···Slovník autorčin jeví některé nepřesnosti ve formě i užívání slov. Píše na příklad: ruce se *zatkly* v pěsti (6 místo sevřely, kdežto »zatknouti« = zabodnouti, zastrčiti a p.); v očích *zablýštěl* vzdor (8 m. zableskl se; zablyštěti *se* = zatřpytiti se); tomu, v *kom* tušil svého soka (9 m. v němž, neboť je řeč o urč. osobě); přímá, *otevřená* tvář (29 m. upřímná, nepokrytá); jiná *pochyba* (37, 46 m. pochybnost, neboť tvar »pochyba« žije jen ve rčeních »bez pochyby, býti na pochybách«); vytrhnouti z *nemravního* bahna (80 m. z mravního); *bezlesklá* pleť (120 m. nelesklá, bez lesku, nebo aspoň bezleská); což je mobilisace *totožna* s bitvou? (36 m. totéž co bitva) atd. Daň módě platí autorka slovesnými složeninami s předl. *za-: zavyčítal* (17 m. začal vyčítati n. vyčetl), *zaprosila* (56 a j.), *zatesknil* (58), *zaváhala* (114) a p.

Dnešní rozšířená nejistota v užívání genitivu vnukla jí do pera tyto genitivní výstřelky: k čemu *těch frází?* (5 m. ty fráze; jde o jedinou jen větu); bylo by *divu?* (8, 106), je *divu?* (9 m. byl by to div, je div?); nedal-li bys spíše *přednosti?* (9 m. přednost, neboť otázka je vlastně kladná); že mi *jiného* nezbývá (80 m. nic jiného n. jiná věc a p.); aniž si *toho* chtěla *doznati* (20 m. aniž se chtěla k tomu přiznati).

Rušivě působí v knize spisovatelky, která má zřejmou snahu o výraz vkusný, některé výrazy připomínající zevšednělý sloh žurnalistický. Tak čteme na př.: stojan s množstvím kvetoucích květin byl *umístěn* před oknem (5 m. stál); je to postavení naprosto *nepřijatelné* pro dnešní ženu (9 m. jí nedůstojné a p.); jen on patrně *činí výjimku* (9 m. je výminka); slečna Dohalská *navštěvovala* universitu (11 m. chodila na universitu, studovala na universitě); *od doby,* kdy se blíže seznámili (15 m. od té doby); to bylo *vyloučeno* (22 m. nemožné, na to nebylo pomyšlení); *bezdůvodně* ho opustila (39 m. bez důvodu, bez příčiny a pod.); nemohu matce svěřiti své jmění, *na druhé straně* nemohu ji zanechati bez *prostředků* (26 m. ale zase, ale také ji nemohu nechati bez peněz); *dala přednost* noční jízdě (51 m. jela raději v noci); žena, která se *bezprostředně* poddává svým pudům (65 m. beze všeho a p.); aby se *v kladném případě* co nejdříve vypravila z Čech (46, t. j. bude-li souhlasiti s návrhem); měla-li svou hodinu *země- či* dějepisu (74 m. zeměpisu nebo dějepisu); v jakém poměru k ní (Boženě) *stál* (76 m. byl); dostáti *svým závazkům vůči* ženě (77 a j. m. splniti své z. k ženě); za *stávajících* poměrů (45 za nynějších p., jak věci jsou); že by se jí mohl *po případě* sám účastniti (95 m. třeba i sám); byt v *bez-*

prostřední blízkosti starých rodičů *se nacházející* (103 m. byt, který byl hned vedle rodičů) atd.

Nejsou to samé chyby, co zde vypočítávám, a také neuvádím všecky tyto výrazy jako přímé chyby, nýbrž vytýkám je především jako výrazové všednosti. Ale jsou mezi nimi, bohužel, i skutečné chyby. Na př.: za vteřinu *nato* (5 a č. m. potom); obývala *byt* (19, 30 m. bydlila v bytě); v čem *spočíval* rozdíl? (22 m. v čem byl, záležel); odešel z bytu, *aby* se do něho již nevrátil (24 m. do něhož se už n.); utlumiti bol aspoň *na tolik*, aby (29 a j. m. aspoň tak, potud, do té míry a p.); on, prostý pěšák, jenž *jako takový* první bude *vysazen* útokům (29 m. jenž už tím, jako obyčejný voják a p. bude vydán ú.); *na místo* ní (36 m. místo ní); ztrácejíc *na* své intensitě (36 m. pozbývajíc své prudkosti); mohla *na něho počítati?* (47 m. spoléhati, v něho doufati a p.); že se *jedná* o dítě (53 a j. m. jde, běží); přání *ohledně* jeho budoucnosti (53 m. o jeho b., stran jeho b.); věc *nesnese* odkladu (49 m. nelze s ní odkládati, je neodkladná, naléhavá a p.); *vystaviti* dítě ústrkům (67 m. vydati); platil jí značné *obnosy* (77 m. značné částky, mnoho peněz n. mnoho); totéž jsem *prodělávala* i já (104 m. prožívala); na jeho tváři *byla* znát *obvyklá* devotnost (51 m. bylo znát obvyklou d.) atd.

Nedostatek touhy hledati pro své představy vlastní, přiléhavý a svěží výraz zavádí spisovatelku někdy k jisté šablonovitosti ve volbě epithet, metafor a rčení obrazných. A tak zprávy z bojiště jsou *lakonické*, kuchařka (bez potřeby) *bručavá*, ulice *řádní*, bolest *drásavá*, jednotvárnost *mučivá*, sklo *chladné*, chvíle *drahná*, úsilí *železné*, oči *hluboké*, *záhadné*, ústa stažená *bolestnou* resignací, pohled na alpské *velikány*, pokryté *věčným* sněhem, *úchvatný* atd. Čteme, že rodiče *kuli* již *plány*, co s dítětem (42), že boje *zuřily* a lidé *hltali* zprávy (43), že se jí v srdci *otvírá* hluboká *rána*, kterou jí *nezadržitelně uniká krev* (44), že se *nezastaví* před žádnou *obětí* (47), že v jejím srdci *vypučel květ* pozdní lásky (60), že nejbližší *okamžik rozhodne* o jeho budoucnosti (85). že snadno *došel cíle* u děvčete beze všeho mravního základu (90) a že podobné *city chová* asi také Božena vůči němu (t.). Čteme dále, že Královec odjel *za služební záležitostí* (92), že se Zdena chtěla *pohroužiti do četby* nové knihy (93), že nemůže *kráčet vyšlapanou cestou* průměrné ženy (106), že si K. nemůže *sáhnout na život* (112), že jí *bláhová*, šílená *naděje kouzlila bleskurychle čarovné obrazy* budoucnosti (125), že však nesměla *vztáhnouti ruku* po štěstí (126) ani *sáhnouti* po něm (127) atd.

Tato ustálená záliba v určitých rčeních vede pak leckdy k tomu, že opakuje-li se situace, opakuje se dosti často i výraz. Na příklad: V duši mladé ženy otevřela se sopka žárlivosti (60). Sopka žárlivosti otevřela se v jeho prsou (112). — Její tvář mluvila o probdělé noci (50); jejíž tvář mluvila o aristokratickém původu (52). — Směla je (dítě) vyvolávati k životu? (67). Směl tu zanechati dítě, jež vyvolal k životu? (112). — Cítila, jak jí slzy plní oči (32). Mužovy oči se naplnily slzami (65). Oči naplnily se jí slzami (81). — V paměti vyhoupl se jí Vereščaginův obraz (35). V její paměti vyhoupl se obrázek Boženy (76). — Vyvstaly v ní vzpomínky na intimní chvíle (46). V jejím srdci vyvstala vzpomínka na Jirkovu matku (57). Jiná pochyba vyvstávala (37). Mrak vyvstal na inženýrově tváři (107). Pocit studu vyvstal mu v duši (115). Před zrakem vyvstala ona klidná doba (121). Šílená naděje vyvstala jí v srdci (125). — Sdílel společnou(!) domácnost se svou zákonitou ženou (65). K bytu, jejž sdílela jeho žena se svou sestrou (82). Byla-li bys ochotna sdílet se mnou domácnost (86). Aby se mnou sdílela domácnost (97) atd.

V tomto stereotypním opakování výrazů je možno viděti snad zvláštní naivní půvab staré lidové epiky, ale u spisovatele našich dnů působí to spíše jako jednotvárnost. K. Bednář.

HOVORNA.

DOUŠA HYNEK (dr. J. B.). Uznáváme i my, že by správného a českého pořádku v osobních jménech měly dbáti především i naše úřady, ale tak vysoko bohužel vliv Naší řeči nedosahuje. Byrokratické »mouchy« se vyplemeňují velmi těžko. Na některých středních školách na př. bylo přímo zakázáno psáti v záhlaví vysvědčení »Hynek Douša« a za důvod se udávalo, že vysvědčení je kopií příslušného listu t. zv. hlavního katalogu, v němž jsou žáci pro abecední pořádek zapisováni ovšem příjmením napřed. Nebylo to s tou věrnou kopií sice pravda, ale byl to důvod, aby úřední šiml, v němž si ten neb onen ředitel školy zalíbil, nemusil skloniti hlavu před požadavky českého jazyka. A takových důvodů mají naše úřady velmi hojné zásoby, a proto genius českého jazyka bude ještě dlouho přešlapovati s čepicí v ruce za jejich dveřmi.

HYBNOST (J. F.). »Pohybová veličina« je zajisté jen otrocký překlad něm. slova Bewegungsgrösse a k tomu ještě překlad, jak se domníváme, ne zrovna přesný, má-li jím býti vyjádřena m í r a toho, jaké rychlosti nabude určitým popudem těleso s jistou hmotou. České slovo hybnost (z příd. jména hybný) není ovšem výraz tak indiferentní jako slovo ně-

mecké, neboť hybné je nejen to, co má schopnost pohybu, nýbrž co je nadáno už vyšší mírou této schopnosti, tedy jakousi čilostí. Také v tom se liší od slova německého, že vyjadřuje schopnost, kdežto slovo německé skutečný děj — pohyb. Přes tyto námitky nepochybujeme, že by se slovem hybnost mohl nahraditi výraz »pohybovací veličina« (správněji by snad bylo »velikost n. míra pohybu«), zvláště když se toho slova v té platnosti už užívalo. Zúžení významu, které se provedlo při slově hybnost ve smyslu nadprůměrné schopnosti pohybu, paralysovalo by se bližším určením míry (velká, nepatrná hybnost, hybnost x metrů za minutu atd.), tak jako je tomu i při jiných jménech vlastností měřitelných, výšce, hloubce atd. (o tom v. NŘ. 7, 17). — Mezi výrazy stejnoměrný a rovnoměrný není v obyčejné praxi podstatného rozdílu; pracovati stejnoměrně je v podstatě totéž co rovnoměrně, t. j. stále týmž tempem. Proto naše slovníky překládávají také obě slova týmž německým výrazem gleichmässig. Mezi výrazy stejnou měrou a rovnou měrou by snad bylo možno hledati ten rozdíl, že výraz stejnou měrou znamená »touž měrou« (touž jednotkou měrovou), kdežto výraz rovnou měrou = tak, aby si výsledky měření byly rovny; snad proto naše brusy chtí, aby se neříkalo »všem stejnou měrou naměřiti«, nýbrž »rovnou měrou«. Ale pokud se bude říkati »všem stejně naměřiti«, bude se asi říkati také »odměniti se všem stejnou měrou«, poněvadž slovo míra pozbylo v takovýchto výrazech svého obsahu právě tak, jako když říkáme »tou měrou« (= tak) a p. Proto pochybujeme, že ve výraze stejnoměrný bude cítiti dnes někdo něco jiného než ve výraze rovnoměrný a že by záměnou obou výrazů mohlo dojíti v praxi ke zmatkům; neboť výrazu stejnoměrný užije stěží kdo ve významu ideálním, t. j. touž měrou měřený. — Napětí tahem je také podle našeho mínění pojmově správnější než »napětí v tahu«, protože výraz onen vyjadřuje spojení kausální, kdežto výraz tento vlastně jen průvodní okolnost.

KAZITI (V. I.). Spis. tvar. rozk. zp. sloves se sykavkou s, z za kořennou samohl. sloves 4. tř. je beze změkčení v hl. š, ž: kaz (zkaz), raz (vyraz, uraz, sraz), pros, brus (nabrus), dus (nezadus se), věs (pověs), mast (namast), pust, jezdi (nejezdi tam) atd. Tvary jako kaž, raž, proš, myšli, pušť a p. jsou zvl. v nář. doudlebském, z části v lidové mluvě i j. (zaraž to, nezkaž to, neproš se ho a p.), objevují se někdy i v starší době, v níž ovšem bývá nesnadno rozhodovati, jak čísti, protože mnoho písařů nelišívalo s, z od š, ž. Tvary změkčené vznikly podle příč. trp. r. (kažen, udušen, myšlen a p.); slovesa, která v něm mají s, z (vyobrazen, omezen, odcizen), neměkčí těchto hlásek ani v lidové mluvě. — U sloves 1. tř. s kmenem na k, h v spis. ml. se uznávají v rozk. zp. za správné tvary s c, z (pec, tluc, utec, pomoz, střez a p.); v mluvě lidové skoro všude jsou tvary s č, ž. Před 40 l. jsme slýchali

tvary jako pec, netluc, utec v Král. Městci i v lidu; byli bychom vděčni za zprávy, kde se tak ještě říká.

KOKS (A. B.). Angl. cokes (také coakes) je ovšem slovo v množ. č. (kusy uhlí pálením zbavené síry), z toho však neplyne, že bychom se měli nutiti říkat koky (tak Ottův SlN.) nebo koksy (vl. bychom měli vyslovovati s ó). Tvar koks (jedn. č.) jsme přejali od Němců (Francouzi říkají le coke nebo coak), ale již úplně u nás zdomácněl. Že se číslový význam přejatého slova změnil, není nic neslýchaného. Bible (stč. biblé, později biblí) je pův. řec. slovo mn. č. (biblia »knížky«), agenda, legenda lat. slova mn. č. stř. r. ([věci] k vykonání, ke čtení), a nikomu se nezdá, že bychom se měli vraceti k číslu pův. (tak říkají i Němci die Agende, die Legende, Francouzi l'agenda m. r. »zápisník«, mn. č. les agendas, la légende č. j.). Franc. notes (»poznámky«, mn. č. slova la note) k nám přešlo přes Německo v 2. pol. min. st. v tvaru notes jako jméno m. r. j. č., jež jsme vyslovovali, jak je psáno, a k němuž jsme si přidělali zdrobnělý tvar notýsek; slova ta ovšem již ustupují českým slovům zápisník, zápisníček. Podaří-li se, aby cizinci naše města jmenovali a psali tvary českými místo německých, jména jako Karlovy Vary, Klatovy jistě jim vždy budou pojmy jednotnými, jako pražským Němcům jméno Weinberge obyčejně je slovem j. č. (Weinberge ist schön, in Weinberge, aus Weinberge), třebas der Weinberg (vinice) je v němčině slovo obecné a má pak své mn. č. (die Weinberge, auf Weinbergen). Proto máme také za zbytečné, nutí-li se někteří naši novináři do tvarů ve Versaillech, z Versaillů (ostatně pomnožná jména míst v češtině nemívají ob. v 2. p. mn. č. koncovky), zejména uvážíme-li, že Francouzi sami cítí jméno Versailles jako slovo jednotné.

MAŠTAL (8, 192). K výkladu o tomto slově připomíná p. dr. V. K. z Král. Vinohrad, že se ve východ. Čechách říká maštali konírna. Je to výraz dnes obecně užívaný, který nahradil starší (a lepší) konnici. Slovník Jungmannův má pro něj nejstarší doklad z Nejedlého Hlasatele 1806 (1, 375). Ale je to slovo starší. Nalézáme je už v pověstné gramatice Pohlově v kapitole »O všelikém stavení a místech« (ve vyd. z r. 1783, str. 298): Konjrna der Pferdstall. Pohl měl v slovech na -írna zvláštní zálibu a nechybíme snad daleko od pravdy, přiřkneme-li mu i otcovství tohoto slova. Není zrovna šťastně utvořeno (koník byl buď to, co nč. koňař, koňský obchodník, anebo sluha od koní), ale ujalo se (jako jiná Pohlova slova) a přispělo k vytlačení něm. slova maštal. Nezmínili jsme se o něm 8, 192, protože jsme byli tázáni na výklad slova maštal. Tímto tedy svůj výklad doplňujeme.

MILEVSKO (J. P.). Nedávno vydaný úřední Lexikon obcí stanoví tvar Milevsko (s krátkým e). Tak píše také Sedláček v Historickém slovníku místopisném. Ale tvar Milévsko, který žije obecně u domácího obyvatelstva ve formě Milísko, je velmi starého data a objevuje se v zápisech právních,

jakmile úžení é — í stírá pochybnost, má-li se psané Milevsko čísti Milevsko či Milévsko. Tak se v registrech komorního soudu z let 1524—1526 jmenuje Matěj, rychtářův syn z Milívska (Arch. Č. 34, 344; totéž 548); k roku 1538 je zapsán Tomáš z Milívska (Arch. Č. 30, 50); k Milívsku (t. 29, 169 z r. 1612) atd. Není tedy pochybnosti, že tvar Milévsko jest i historicky oprávněn a měl by býti respektován. Ovšem mínění Naší řeči nelze pokládati za rozhodnutí autorativní, a proto nezbývá než říditi se úředním Lexikonem, který stanoví tvar Milevsko. To platí i pro ves Milevo u Kladrub (1628 Milívo Arch. Č. 23, 19). — O tvarech myšlénka (starším) a myšlenka (novějším) byl výklad v NŘ. 4, 117 a 179. — Anežka je tvar dnes obecně ujatý; ale v jazyce starším byly tvary Agnéžka, Anéžka i Anýžka (dochovaný v některých krajích českých až dosud). — Vzpoménka je ovšem tvar nesmyslný, protože se tak nikdy neříkalo, jako se neříká a neříkalo vzpomínati. Ze zdlouženého kmene mín- (pův. m'n-) bylo utvořeno opětovací sloveso vzpomínati a k němu v době nové i podst. jméno vzpomínka. Píše-li dnes někdo vzpoménka domnívaje se, že užívá tvaru přesnějšího, je to stejný omyl, jako když se říká »milé pánové« m. »milí«. — Po dvou letech je franc. deux ans après i après deux saisons d'été. — Jako je k příslovci snadno 2. stupeň snáze a k přídavnému jménu snadný 2. stupeň snazší, tak je také k příslovci úzce (z přídavného jména úzký) 2. stupeň úže (n. úžeji) a k přídavnému jménu úzký 2. stupeň užší (nikoli uzší). — O slovese scházeti ve významu chřadnouti byl výklad v NŘ. 2, 196, že je to výraz správný.

NA 46 MUŽŮ (F. D.). Na starých rakouských vozech nákladních býval nápis: »Für 46 Mann oder 4 Mann und 6 Pferde.« Na vozech československých drah čteme nyní: »Na 46 mužů nebo 4 muže se 6 koňmi.« Nedomníváme se, že by toto znění bylo méně správné nebo méně případné, než kdyby tam stálo »pro 46 mužů.« Jak jsme už několikrát vykládali, je rozdíl mezi předložkami na a pro. Nápis »pro 46 mužů« by znamenal, že ten vůz je přichystán anebo reservován 46 mužům, kteří mají nebo si chtějí do něho vsednouti. V tom smyslu jsou správné nápisy »pro dámy, pro nekuřáky, pro železniční personál« atd. Ale nákladní vozy, o něž jde, nejsou připraveny ani reservovány pro nějakých 46 mužů, nýbrž vozí se v nich zpravidla rozličné zboží a jen při velkých transportech vojska dopravují se v nich také vojáci nebo koně. Nápis »na 46 mužů« pak znamená jen to, že se do takového vozu vejde 46 mužů nebo 4 muži se 6 koňmi. A v tomto významu je předložka na dokonce vhodnější než předložka pro. Že by v tom výraze bylo cítit nějaké snižování vojáků, nemyslíme.

NEJVYŠŠÍ SOUD (V. C.). Podle našich zásad pravopisných není důvodu, proč bychom jméno tohoto soudu měli psáti s velkým N. Jméno »nejvyšší soud« nepozbylo ani v celku, ani v žádné z obou svých částí významu

apelativního. Tím, že je nejvyšší soud v státě jen jeden, nestává se jeho název ještě jménem vlastním, jako jím není titul pražského arcibiskupa, brněnského starosty, bratislavské university atd. Za vlastní jméno (psané velkým písmenem začátečním) bylo by možno pokládati jméno »nejvyšší soud« teprve tehdy, když by mezi několika nejvyššími soudy byl jediný, kterému by ten název slušel par excellence, na př. z důvodů historických a p., anebo kdyby se jménem nejvyšší soud rozuměla instituce toho jména, která by přestala býti buď nejvyšší anebo soudem vůbec a zachovávala starý název tradicí z dob, kdy ještě byla skutečně tím, čím ji jméno označuje.

OPSATI, OPISOVATI (J. F.). Slovesa opsati, opisovati podle významu předložky o, ob (= okolo) znamenají vlastně dokola, okolo, kolem napsati. Tento význam původní je zachován na pohled ve výrazech (ve skutečnosti mladých) »opsati kružnici kolem nějakého kruhu« (přeneseně »opisovati dráhu kolem něčeho«) a »opsati něco (na př. co nemohu anebo nechci pojmenovati přímo a p.) jinými slovy«, t. j. jaksi obejitím výrazu, kterému se vyhýbám anebo který mi schází. Ve skutečnosti jsou oba tyto výrazy napodobeniny výrazů cizích, jednak latinského circumscribere (franc. circonscrire, něm. beschreiben), jednak řecko-latinského periphrasis (něm. Umschreibung). Poněkud zastřen je pův. význam předložky o- v dnešním (také ne ovšem tuze starém) »opsati nějaký text« (franc. copier, něm. abschreiben); základem tohoto významu je patrně pošinutý význam, který má tato předložka v složeninách ožíti (t. j. úplně nabýti života ztraceného a tedy znovu, po druhé začíti žíti), obnoviti, oplatiti, obrátiti a pod. Opsati ve významu popsati (describere), vylíčiti, jak ho užívali někteří nč. spisovatelé, je buď latinismus nebo polonismus. Jako termínu geometrického by se tedy mělo slovesa opsati užívati jen tehdy, když běží o křivku (dráhu) buď zcela nebo aspoň z části uzavřenou (kruh, elipsu, parabolu a p.). Jde-li o dráhu přímou, není ovšem etymologicky sloveso opsati na místě, ale význam předložky o- je patrně v těchto výrazech tak zatemněn, že se sloveso opisovati stalo synonymem prostého psáti, kterého se ovšem v tomto smyslu neužívá.

POVIDLA (B. S.). Výklad Sedláčkův (v Hradech 3, 57), že jméno povidla souvisí s výrazem po jídle a že se jím nazývalo suché nebo zavařené ovoce, které staří po jídle (po obědě) pojídali, má ovšem už Jungmann, který vykládá povidlo, »quasi pojidlo«, z kmene pojísti. Po stránce jazykové se tento výklad dá ovšem velmi těžko pochopiti a uznati, i když připustíme, že původní tvar slova byl povidlé. Stejně obtížný (po stránce zase významové) jest pokus vykládati subst. povidlo (jako Poláci) od slovesa povíti.

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

OBSAH.

ČLÁNKY.

Ertl Václav, Jich, jejich 193
— Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek I. . 257
— — II. . 289
— S počátku, s místa, s hlediště 33
Flajšhans Václav, Z dějin našich nářečí 161
Ignát Herrmann, Či Herrman Ignát? (V. Ertl) 129
Zubatý Josef, Blížiti se, blízký, blízko 225
— »Naše řeč« a prof. Strejček 65
— — 97
— Nenáviděti, nenenáviděti 1

DROBNOSTI.

Asistent Anna Machová 310
4. p. j. č. stř. r. zájmena »on« 213
Haló, hola, hele! 78
Chorobná universita Karlova? 234
Ještě k slovu »obinadlo« (D. Panýrek) 232
Ještě slůvko o »t. zv.« novinářské češtině (V. Flajšhans) . . . 82
Kdo zavinil novinářskou češtinu v Husových listech (A. Kraus) . . 48
Klenčí, či Kleneč? (Ant. Profous, J. Š. Baar) 109
Kolotoč 167
Nedorozumění (Jan Kutek) 86
Obvyklý, obvykle 6
Odolena Voda 309
Organatický 111

Paní ministryně 167
Přepřepřel 147
Přirozený pořádek slov 8
Proti 143
Rostenec 110
Slenice 84
Sluchadlo 234
Stadion, stadium 211
Tři poznámky k 3. č. NŘ. (A. Kraus) 168
Veřejný list, pojištěný dopis (K. Rocher) 9
Zájmeno se a Komenský 229

POSUDKY A ZPRÁVY.

Baudyšová Libuše, Vyšší než láska, vyšší než štěstí (K. Bednář) 311
Hlavatý Štefan, Vývoj skloňovania podstatných a prídavných mien slovenských (J. Menšík) 112
Langer Frant., Pes druhé roty (František Šimek) 86
Nové spisy o slovenském pravopise (Mk.) 214
Serre Henri, Ghetto v mešitě (—l) 10, 169
Stopěpuntík Kuba, 1. Moravská zem a moravská řeč. 2. Republika před svatým Petrem (Z.) 148
Suchý Kamil, Základy náuky o jazyku slovenskom. O složených predložkách (Z.). 235
Titz Karel, O původu jména Žižka (E.) 268
Vyskočil Q. M., Loutková princezna (Z.) 53
Zigmundík Ján, Škola reči slovenskej (C. Cht.) 216

*

Z našich časopisů 21, 58, 88, 123, 217, 245

*

Zdravotní a jazyková kontrola 57

HOVORNA.

Abramovice 190. — Až na 153. — Bekaný 219, 247. — Bělehrad 248. — Bezohledný 154. — Bezprostřední 220. — Bratranec, sestřenice 61. — Bzounek 155. — Co nejvíce 61. — Čerstva 248. — Čtouce 24. — Do rukou, k rukám 248. — Douša Hynek 314. — Drahokam 125. — Drdy 221. — Fiasko 25. — Filiálka 222. — Garde-robe 155. — Garde-robe, garderobière 92. — Habry 93. — Hájiti 61. — Helekati 286. — Hrůzlivý 287. — Hybnost 314. — Chiasmus 93. — Chrpa 62. — Jako noha 191. — Jeden 155. — Jednobřišný 155. — Jehněcí 126. — Káď 192. — Kách 62, 94. — Katecheťa 287. — Kaziti 315. — Klenčí 155, 287. — Koc 156. — Kocanda 26. — Koks 316. — Koruncovati 222. — Kosova Hora 222. — Kostufra 27. — Košíře 27. — Kuky(r)banky 94. — Kuří oko 28, 249. — Květináč, povidla, ceniti se, šalvostr 223. — Líceň 62. — Luzný 127. — Maják 287. — Majitel 62. — Maštal 316. — Městiště 28. — Městys 249. — Mezi tím 250. — Michaelis 156. — Milevsko 316. — Moc, mnoho, hodně 250. — Moment 28. — Na Kladně 156. — Na Moravě 250. — Na 46 mužů 317. — Nastati 288. — Nástavba 251. — Návěst, návěstidlo 28. — Náviděti 157. — Nejvyšší soud 317. — Nervy 288. — Nevoják 30. — Novák 157. — Obinadlo 157. — Obstaviti 94. — Odstavba 63. — Okres Ústí nad Labem 251. — Opsati, opisovati 318. — Oupor 223. — Parita 158. — Pěnčín 94. — Petrů, Petrův 288. — Pochop 63. — Pojištěný dopis (Ed. Skořepa) 95. — Potajmice 252. — Povidla 318. — Přes 30. — Přes Brno 95. — Přeštice 30. — Přezdívati 31. — Přibýti 128. — Pro pána krále 95. — Řezník 253. — Roura 63. — Salakušky 158. — Samoslička 192. — Se 158. — Shlédnouti, zhlédnouti, vzhlédnouti 31. — Skončiti s něčím 52. — Skoupý 159. — Smetaniana 224. — Snažiti se 63. — Sopouch 192. — Spolu 159. — Střelhbitý 224. — Strmilov 253. — Strýček 253. — Svéstojný 159. — Syrový, surový 128. — Špumprnákle a pumprnikl 254. — Štít 288. — Tikati, tíkati 64. — Tvrzení 254. —

Újma 255. — Úřední čeština 160. — Vajíčko kukaččí 255. — Veřejný 31. — Vizovice či Vyzovice? 255. — Volduchy 160. — Vopršálek, Opršálek 256. — Zadek pásti 96. — Zamastilky 256. — Zápis, zápiska 31. — Zavazadlo 32. — Zoun 64. — Zpodšívati 32. — Žebř, žebřík (J. Úlehla) 160. — Žízeň jako trám 96.

Tiskový omyl 128